

İSTANBUL'UN BEDESTENLERİ

Ü. SERDAR SERDAROĞLU*

Bir şehrin ticari merkez olmasında etkili olan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurların en önemlileri nüfus ve ticari mekânlardır. İstanbul şehrinin Osmanlılar tarafından yeniden imarında şehrin nüfusunu artırıcı çabalar ile ticaretin teşvik edilmesi politikaları birbirlerini doğrudan besleyen süreçler olarak görülmelidir. Fetih sonrası nüfus yoğunluğunun periyodik olarak artıp 30.000-40.000 dolaylarından XVI. yüzyıla gelindiğinde neredeyse yarım milyona ulaşmış olması,¹ İstanbul'un dünyadaki en önemli ticaret merkezlerinden birisi hâline gelmesinde önemli etkindir. Artan nüfus yoğunluğu hangi unsurlar üzerinde şekillendiğinde bir ticari hareketliliğe dönüşecektir, sorusunun cevabı ise ticari mekânlar ve onların özellikleri ile doğrudan ilişkilidir.

İstanbul'un uluslararası bir ticaret merkezi olmasında en etkili konuma sahip olan ticari yapısının temeli² ve âdeti bu yapının kalbi olarak görülebilecek unsuru bedestendir. Türkçe'de "bedesten" olarak kullanılan bu kavram, Arapça bez satılan yer olarak adlandırabileceğimiz "bezzazistân" kelimesinden ileri gelmekte ve özellikle Osmanlı dönemi için kumaş loncasının (bez satanların) merkezi olmakla beraber, içerisinde mücevher, silah ve kumaş gibi birçok ürünün de satıldığı ticaret

merkezlerini tanımlamaktadır.³ Selçuklular döneminde ilk belirtileri hissedilen, ancak temelde Osmanlı İmparatorluğu devrinde ortaya çıktığı bilinen bir ticari yapı çeşidi⁴ olan bedestenler "vakıf-imaret" sistemi içerisinde şekillenmektedir. Bu sisteme göre ticari mekânlar cami çevresine yakın, güvenli ve işlek bir alana kurulurdu. Osmanlı başkenti İstanbul'un Büyük Çarşısı'nı (Kapalıçarşı) oluşturan bedestenler de cami çevresinde ve Bizans döneminin aksine şehrin daha yüksek bir mevkinde konumlandırılmıştı.

Genel manada çarşılar; özelde ise bedestenler; insanlar arası mesafeyi yok eden ve iktisadi anlamda canlılığı bir merkezde toplayarak ticareti olabildiğince artıran yegâne alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manada Osmanlı Devleti için iktisadi ve sosyal etkileşimi sağlayan bir alan olarak bedestenler, cami ve mescit ile birlikte âdeti şehrin merkezini oluşturma gibi bir özelliği de içerisinde barındırmaktadır.⁵ İstanbul bedestenlerinin şehrin ticari hayatına yön vermek gibi bir kuruluş gayesi etrafında şekillenmesi, beraberinde önemli etkileri olabilecek birçok özelliği ile anılmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın ilk bedestenleri (Cevahir, Sandal ve Galata bedestenleri) için kuruldukları dönem itibarıyla sembolik bir değer taşıma, ayırt edicilik içerme, yönetsel manada vakıf yönetiminin bir parçası ve nihayet ekonomik hayatın en önemli sahnesi

konumunda olma özelliklerine sahip oldukları söylenebilir.

Sahip oldukları önemli özellikler sayesinde İstanbul Kapalıçarşısı'nın günümüz hâlini almasını sağlayan en önemli ticaret yapıları bahsi geçen bu ilk bedestenlerdir. Günümüze kadar çeşitli işlev ve yapısal değişiklik geçirerek ticari faaliyetlere merkezlik yapmaya devam eden bu üç bedestenin ilki Eski-İç Bedesten olarak da anılan Cevahir Bedesteni'dir. Cevahir Bedesteni, İncalcık'ın deyimi ile söyleyecek olursak Fatih Sultan Mehmed'in fermanıyla (Bedestenler ancak padişah fermanı veya vezir hükmü ile kurulabilirdi.) şehrin ekonomisini güçlendirmek ve fetih sırasında tahribat gören İstanbul'un ekonomik çehresini düzeltmek amacıyla 1461 yılında inşa edilmiştir.⁶ 1336 m²'lik bir alana yayılan Cevahir Bedesteni, İstanbul Kapalıçarşısı'nın merkezi konumunda, günümüzde ise çarşının batısındaki Sahafklar Çarşısı'na yakın bir konumda bulunmaktadır.⁷ XV. yüzyıl için fetih sonrası hem siyasi hem de ekonomik bakımlardan âdeti yerleşikliğinin sembolü olarak değerlendirilebilecek olan ilk İstanbul bedesteni dört temel ekonomik işlev üzerine örgütlenmiştir. Cevahir Bedesteni hem depo hem de perakende satış yapılan bir çarşı hem de kervan hazırlıklarının yapıldığı yer olması bakımından uluslararası ticaret işlemlerinin sürdürüldüğü bir lojistik üs, esnaf loncalarının yönetimlerinin bulunduğu idari bir merkez ve nihayet tüccarların değerli mal-evraklarının saklandığı bir banka durumundadır.⁸ Cevahir Bedesteni,

³ Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, V, 302-303.

⁴ Eyice, "Bedesten", V, 304.

⁵ Yunus Koç, "Osmanlı'da Kent İskanı ve Demografisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. 3, sy. 6, s. 167-169; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkisi", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, ed. Osman Okyar ve Halil İncalcık, Ankara 1980, s. 106.

⁶ Halil İncalcık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din*, ed. Mustafa Özel, İstanbul 1997, s. 120-121.

⁷ Önder Küçükerman, Kenan Mortan, *Kapalıçarşı*, Ankara 2007, s. 95.

⁸ İncalcık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", s.121-122; Eyice, "Bedesten", V, 303-304.

* İstanbul Üniversitesi

¹ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2009, c. 1, s. 124-125.

² Mustafa Cezar, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, İstanbul 1983, s. 21.

1- Eski bedesten ehlinin 1582 şenliğindeki geçit töreni (İntizâmî)

dükkânların yanı sıra özellikle altın, gümüş, para ile değerli evrakların saklandığı birçok kiralık dolap ve kasalardan oluşmaktaydı. Bu kasaların yanında çeşitli emtia ambarlarının da bulunması bedestenin sahip olduğu ekonomik işlevin göstergesidir.⁹ Eski Bedesten içerisinde ilk dönemde 124 sabit dükkân, dışında ise 72 dükkân olduğu bilinmektedir. Bu dükkân sayıları 1520'lere gelindiğinde ise bedesten içinde 126 dışında ise 782

9 Osman Nuri Ergin, "Bedestan", *İA*, II, 440.

gibi bir rakama ulaşmış olması ticari etkinliğin bedesten merkezli artmış olduğunu göstermektedir. Ticari yoğunluğun bu düzeyde artması dükkân talebini de artırmış; artan bu talep, dükkân devir ücretlerini (hava parası) de artırmıştır. Sandal Bedesteninin kurulduğu 1520 tarihine kadar bu talep ve kira artışları devam etmiştir.¹⁰

Artan ticari faaliyetler ve ortaya çıkan ihtiyaç neticesinde

10 İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", s. 125-126.

Cevahir Bedesteni'nin doğusuna Kanunî Sultan Süleyman tarafından değerli dokuma ürünlerinin satış yeri olması amacıyla 1520 tarihinde¹¹ Sandal Bedesteni veya diğer ismiyle Yeni Bedesten inşa ettirilmiştir. Nitekim "sandal" ismi de bir Hint kumaş cinsinin adıdır. Yaklaşık olarak 1,280 m²'lik bir alana

11 Sandal Bedesteninin kuruluş tarihi ile ilgili literatürde çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Kimi uzmanlar Sandal Bedesteni'nin Fatih devri yapısı olduğunu da iddia etmektedir.

yayılmış olan Sandal Bedesteni içinde hücreler bulunmamakta; bu durum bedestenin değerli eşyaları depolama fonksiyonunun bulunmadığını göstermektedir. Du Loir'in seyahatnamesinden öğrendiğimiz kadarıyla Sandal Bedesteni'nde kumaş veya dokuma ürünlerinin yanında değerli kaplar, kılıçlar, halılar ve at arabaları için eyer ve koşum malzemeleri de satılırdı.¹² Satılan bu malzemelerin çeşitliliği yanında; Sandal Bedesteni'nin etrafında bir mezar alanının bulunması ile korunaklı bir yapı olarak inşa edilmesi tüccar grubunun güvenini sağlamış, İstanbul'daki ticari faaliyetlerin daha da yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur.

Osmanlı Dönemi İstanbul'unda inşa edilmiş üçüncü ve son bedesten ise tarihî yarımada'nın dışında Galata semtinde bulunmaktadır. Bu nedenle Galata Bedesteni ismiyle anılan bu yapı, XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Galata semtinin uluslararası ticari bir merkez olarak konumlanması nedeniyle bu bedestende; şehre gelen mallar depolanır ve satılırdı. İstanbul'un diğer bedestenlerine nazaran daha ufak bir alana yayılmış bulunmasına rağmen bedestenin iki katlı ve dışa bakan dükkânlarla sahip olması etrafında bir ticari hayatın canlanmasında fazlasıyla etkili olmuştur.¹³

Mimari açıdan bedestenlerin özellikleri onların ticari işlevlerini yansıtan ve destekleyen mahiyettedir. Uzun ömürlülüğü sağlaması bakımından sağlam bir taş yapı olarak inşa edilen

2- Kuyumcular (İntizâmî)

bedestenler; yüksek duvarlı, az pencereli ve demir kaplamalı sağlam kapıları ile dikkat çekmektedir. Tıpkı camilerde olduğu gibi bedestenler de çok kubbeli bir yapı olarak genellikle kare ya da dikdörtgen şeklinde inşa edilmiştir. Cevahir Bedesteni 15, Sandal Bedesteni 20 ve Galata Bedesteni ise 9 kubbeli olarak inşa edilmiştir. Cevahir ve Sandal bedestenlerinin dört farklı girişi; yani dört ayrı kapısı bulunmaktadır. Bu farklı giriş noktalarından dışarıya açılan sokaklar üzerine inşa edilen dükkânların birleşimiyle günümüz Kapalıçarşısı oluşmuş ve bu çarşı, iki bedestenin etrafında gelişmiştir. İstanbul'un ilk bedestenleri yüksek duvarları ve kubbeli yapısıyla âdeta birer iç kale gibi İstanbul Kapalıçarşısı'nın en fark edilir yapıları unvanını

günümüzde dahi taşımaktadır.¹⁴

Ekonomik ve mimari özellikleriyle bu iki bedestenin etrafında şekillenen İstanbul Büyük Çarşısı'na aslında bir bedestenler çarşısı olarak nitelendirilebilir. Büyük Çarşı veya yaygın olarak bilinen ismiyle İstanbul Kapalıçarşısı'na bedestenler etrafındaki sokaklarda faaliyet gösteren dükkân ve hanların oluşturduğu bir yapıdır. İstanbul bedestenlerinin ticaretin merkezi olmaları diğer ticaret mekânlarının da onların etrafında şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Buna göre Cevahir ve Sandal bedestenleri arasında bulunan sokaklara açılan dükkânlar ve bu bedestenlerin etrafında inşa edilen hanlar, gelişen ticaretin göstergesi

¹² Eyice, "Bedesten", V, 307.

¹³ Eyice, "Bedesten", V, 306.

¹⁴ İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", s. 122-123; E. Hakkı Ayverdi, İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 133-134; Eyice, "Bedesten", V, 304; Küçükerman, Mortan, *Kapalıçarşı*, s. 130.

3- Kapalıçarşı (Allom)

olmakla beraber Kapalıçarşı'nın da nasıl meydana geldiğini tasvir etmektedir. Zamanla iki bedesten, Kapalıçarşı'nın içerisinde kalmış ve işlevlerini ifa etmeye devam etmişlerdir. Bedestenler, içerisinde satılan mücevher, altın, değerli kumaş ve ipekli ürünler, silah, şal ve kürkler, halı ve nihayet birçok farklı ürün ile şehrin ticari kalbi olan bir merkezin ve "vakıf-imaret" sisteminin en önemli iktisadi unsurudur.

Bedestenlerin taşıdıkları bu işlevler sayesinde şehirler için ayırt edici özellikleri ticari ve son kertede ekonomik temeldedir. Bir Osmanlı şehrinde bedesten inşa edilmiş ise bu durum o şehir için ayırt edici bir özellik olarak sayılmaktadır. Bahsi geçen bu ayırt edici özellik, bedesten olan şehrin uluslararası

ticaret merkezi konumunda olmasını veya bu konuma çıkartılmak istenmesini temsil etmektedir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bu ticari sebepten ötürü XVII. yüzyıl Osmanlı kentlerini bedestenli ve bedestensiz olmak üzere ikiye ayırır. İstanbul, Osmanlı Devleti'nin payitaht merkezi olarak bedesteni en büyük olan şehir konumundadır. Hatta İstanbul, sahip olduğu Cevahir, Sandal ve Galata bedestenleri ile ticari anlamda üç bedestene sahip olan yegâne merkez konumundadır.¹⁵

Bu üç bedestenin günümüzde ne durumda oldukları üzerinde durulması gereken bir konudur.

¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2006, s. 149.

Cevahir ve Sandal bedestenleri tarihte birçok yangın geçirmiş olmasına rağmen hâlihazırda İstanbul Kapalıçarşı'sı içerisinde işlevlerini yerine getirmektedir. Bu işlev eskisine nazaran değişmiş; Osmanlı döneminde büyük ticari işlerin yapıldığı bir merkez olma konumu, yerini turizm odaklı bir merkez konumuna bırakmıştır. Cevahir Bedesteni şu anda her meslek koluna ait dükkânlarla dolu bir merkez olarak görülürken, uzun yıllar İstanbul Belediyesi tarafından bir mezat alanı olarak kullanılan Sandal Bedesteni, günümüzde vitrinli dükkânlar ile donatılmıştır.¹⁶ Galata Bedesteni ise şu anda ciddi yıpranmışlık içerisinde olmakla

¹⁶ Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", *DİA*, VI, 512.

4- Kapalıçarşı (Millingen)

beraber, âdeta bir hırdavatçılar çarşısı olarak hizmet vermektedir.

İstanbul bedestenleri içerisindeki esnaf çeşitliliği de günümüzde tarihî dönemlerini aratır şekilde azalmıştır. XVI. yüzyıldaki Cevahir ve Sandal bedestenlerinde faaliyet gösteren esnaflar içerisinde Yahudi, Rum, Ermeni ve Avrupalı tüccarların olduğu bilinmektedir.¹⁷ Bu çeşitlilik günümüz Kapalıçarşısı'nda bir hayli azalmıştır. Bu zayıflığa rağmen Kapalıçarşı içindeki bedestenlerde hâlen ciddi el işçiliği faaliyetleri devam etmektedir. Eski İstanbul bedestenlerinin oluşturmuş olduğu Büyük Çarşı,

17 İnalçık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", s. 127-128.

günümüzde yaklaşık 500'ü sarraf olmak üzere 3.000 dolayında esnaf dükkânına sahip bulunmakta ve bu dükkânların merkezde olduğu çarşısı günde yaklaşık 300.000 ile 500.000 arasında kişi ziyaret etmektedir. Bu dükkânların yıllık ürettikleri ciro ise 200.000.000 TL olarak hesaplanırken, bu cironun yaklaşık %80'lik kısmı ise yabancı turistler üzerinden sağlanmaktadır.

İstanbul'un ticari serüvenini kavrayabilmek İstanbul tarihinin izini sürmekten geçer. Yukarıda, günümüzdeki durumlarıyla kısaca özetlemeye çalıştığımız bedestenlerin tarihî-ticari işlevleri İstanbul'daki ticari hayatın geçirdiği değişim ve

dönüşümü anlamak için son derece önemlidir. İstanbul, tarih okumaya zorlayan bir şehir¹⁸ olarak, bu iz sürme eylemini bizatihi kendisi gerekli kılmaktadır. İstanbul bedestenleri de bu gerekliliğin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

18 Beşir Ayvazoğlu, *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, İstanbul 2009, s. 20.